

การพัฒนาหลักสูตรฝึกอาชีพด้านสมุนไพรสำหรับนักศึกษา
สังกัดศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
จังหวัดพะเยา*

THE CAREER DEVELOPMENT OF HERBAL FOR STUDENTS UNDER
THE CENTER FOR NON-FORMAL EDUCATION AND INFORMAL
EDUCATION, PHAYAO PROVINCE

ลำไย สืหมามัตย์

Lumyai Seehamat

ชนิษฐา อคทะสีคะ

Khanitta Akatsuka

สุพรรณ สันทราย

Supan Sansai

มหาวิทยาลัยพะเยา

University of Phayao, Thailand

E-mail: lumyai.se@up.ac.th

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณสมุนไพรในท้องถิ่น ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา 2) เพื่อพัฒนาและประเมินประสิทธิผลหลักสูตรฝึกอาชีพ 3) เพื่อถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น โดยใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนา ใช้วิธีการสุ่มแบบอย่างง่าย จำนวน 75 คน เครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาอาชีพแบ่งออกเป็น 2 ประเภท 1) เครื่องมือที่ใช้ในการอบรมพัฒนาอาชีพ ได้แก่ หลักสูตรพัฒนาอาชีพ 2) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบประเมินโครงการ การวิเคราะห์ข้อมูลในระยะที่ 1 โดยการวิเคราะห์เนื้อหา ระยะที่ 2 โดยการวิเคราะห์เนื้อหา ระยะที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัย การสำรวจสภาพปัจจุบันของท้องถิ่น พบว่าพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ของสมุนไพร กิจกรรมการเรียนการสอนเน้นวิชาการ การพัฒนาหลักสูตรใช้หลักการร่วมมือกับภาคเครือข่าย ได้แก่ บ้าน วัด และโรงเรียน โดยหลักสูตรเน้นกิจกรรมเป็นหลัก ผลการศึกษาประสิทธิผลของหลักสูตรอาชีพ พบว่า อาชีพที่บรรลุวัตถุประสงค์มาก

* Received 4 May 2021; Revised 17 May 2021; Accepted 27 May 2021

ที่สุดไปหาน้อย ได้แก่ การทำน้ำดื่มสมุนไพร การทำโคมไฟไต้ยุง และการทำเทียนหอมไต้ยุง ผลการประเมินสิ่งที่เกิดขึ้น พบว่า การยกระดับคุณภาพชีวิตมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.28 รองลงมา คือ ด้านความรู้ และด้านการเกิดอาชีพมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.10 และน้อยที่สุด คือ ด้านการสร้างเครือข่ายมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.08 และผลการถอดบทเรียนเกี่ยวกับการพัฒนาอาชีพ พบว่า การฝึกอาชีพทำให้เกิด เพิ่มผู้รู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ตระหนักถึงคุณค่าของสมุนไพรใกล้ตัว นักกิจกรรมเสริมและนักจิตอาสา และนักการตลาด ผู้ที่มีความตระหนักในการตัดสินใจเพื่อส่วนรวม

คำสำคัญ: หลักสูตรการพัฒนาอาชีพ, การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยสมุนไพร, จังหวัดพะเยา

Abstract

The purpose of this research was 1) To study the knowledge about local herbs in Mae Ka, Muang District, Phayao Province 2) Created and study the effective of career curriculum 3) Study of lessons on curriculum by Research and Development methodology. The sample random technique were 75 people. The criteria of sample by Equitable Education Fund as; informal labor 30 people, State welfare card 7 people, unemployed 13 people, Ageing 24 people, and handicap 1 man. The instrumental has 2 type; The instrumentation for the procedure of activities was career curriculum and the instrumentation for collected the data were the questionnaires. The analytical data phase I and phase II by content analysis, phase III analyze by mean, standard division and content analysis. The results were found that the contents of curriculum focus on the herbal for drinking water and the property of repellent. The career curriculum was consisting of introduction, vision, goals, structure, contents, learning activities, materials and assessment. The highest career of successful found that the herbal drinking water, follow by mosquito repellent lamp and the last one is mosquito repellent aroma candle. The result of questionnaires found that highest score was improving quality of life mean 4.28, followed by the same was knowledge and occupation mean 4.10, and the least was networking mean was 4.08 and the learning lesson were increase knowledge of local wisdom, awareness of herbs, volunteers, marketers and social mind.

Keywords: Career Curriculum, Non-formal education, Herbal, Phayao Province

บทนำ

นโยบายการพัฒนาประเทศไทยนับตั้งแต่ ยุทธศาสตร์ชาติระยะเวลา 20 ปี (พ.ศ. 2561 - 2580) มีเป้าหมายในการพัฒนาประเทศไทยให้มีความยั่งยืน โดยเน้นให้ประชาชนในประเทศมีความสุข สร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในทุกมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต พัฒนาคนทุกช่วงวัยให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีคุณภาพ สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564) ยุทธศาสตร์ที่ 3 การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและแข่งขันได้อย่างยั่งยืนเกี่ยวกับภาคการเกษตรที่สำคัญ ยกระดับการผลิตสินค้าเกษตรและอาหารเข้าสู่ระบบมาตรฐาน และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 ที่เน้นให้คนไทยทุกคนได้รับการศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข สอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการเปลี่ยนแปลงโลกศตวรรษที่ 21 โดยมีวัตถุประสงค์ 1 ใน 4 ข้อที่เน้น คือ การนำประเทศไทยก้าวข้ามกับดักประเทศที่มีรายได้ปานกลาง และความเหลื่อมล้ำภายในประเทศลดลง โดยมีหลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเท่าเทียมและทั่วถึง (Inclusive Education) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และหลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม (All for Education) การจัดการศึกษาอย่างมีคุณภาพและมีประสิทธิภาพให้กับประชาชนทุกคน ซึ่งรูปแบบของการจัดการศึกษาที่สนองต่อความหลากหลายของประชาชนในสังคม จำเป็นจะต้องดำเนินการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยที่เข้าถึงทุกเพศทุกวัย โดยการส่งเสริมและจัดกิจกรรมฝึกฝนทักษะชีวิต และทักษะอาชีพ ให้กับประชาชน ทั้งวัยทำงานและผู้สูงวัย ผ่านสื่อการเรียนรู้ ที่หลากหลาย โดยเฉพาะสื่อดิจิทัลเพื่อการศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิต (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560)

แนวคิดและทฤษฎีที่นำมาจัดการศึกษาให้กับประชาชนทุกคนอย่างทั่วถึง คือ การจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยที่มีแนวคิด คือ เป็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา โดยการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดย Jack D. Mezirow ได้กล่าวว่า เป้าหมายของการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่คือ “การช่วยให้บุคคลเปลี่ยนแปลงเป็นผู้ที่คิดได้ด้วยตนเอง โดยการเรียนรู้ที่จะปรับเปลี่ยนค่านิยม การให้ความหมายต่อสิ่งต่าง ๆ และการกำหนดเป้าหมายของตนเองมากกว่าการปฏิบัติตามสิ่งที่คนอื่นกำหนดให้โดยไม่มีข้อโต้แย้ง” (Mezirow, J., 1997) ซึ่งวัฒนธรรมของประเทศไทย มีวัฒนธรรมและจารีตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา คือ ในยามที่ท่านแก่ชราลงบุตรหลานต้องกลับมาดูแลเพื่อเป็นการแสดงความกตัญญู หากแต่การเปลี่ยนแปลงของมโนทัศน์ในปัจจุบันได้เปลี่ยนไปตามกระแสทุนนิยม ที่ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างก้มหน้าก้มตา ทำมาหากิน ทำให้ไม่มีเวลาหันมาดูแลเอาใจใส่ หรือการดูแลได้ลดบทบาทลงได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Cranton, P. ที่อธิบายว่า เมื่อคนเราเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์แล้ว จะมีการเปลี่ยนแปลงสมมติฐานที่เคยเชื่อถือ และท้ายที่สุดเกิด

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ไปสู่การลดบทบาทในการหวังพึ่งพาลูกหลาน โดยการพัฒนาสมรรถนะ ในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ความสามารถเรียนรู้ การเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง การวิพากษ์ได้อย่างมีเหตุผล รู้จักตนเองมากขึ้น เสวนาในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ได้ รับมือกับการปรับเปลี่ยนและความไม่แน่นอนทั้งหลายได้ สามารถจัดกรอบความคิดที่มีผลกระทบต่อตนเอง และมุมมองต่อโลกรอบตัวเอง มีความรับผิดชอบต่อสังคม และสามารถตัดสินใจและแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ดีขึ้น (Cranton, P., 1992); (Mezirow, J. et al., 2000) ทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของท่าน วิจารณ์ พาณิช ที่กล่าวว่าการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมี 8 ระดับ คือ รู้ เข้าใจ นำไปใช้ วิเคราะห์ได้ สังเคราะห์ได้ ประเมินหรือเปรียบเทียบได้ เปลี่ยนวิธีเรียนรู้ของตนเองและนำไปสู่การเปลี่ยนใจหรือเปลี่ยนกระบวนทัศน์ คือ Transformative Learning คือ การจัดการศึกษาในยุค 4.0 ที่จัดให้ผู้เรียนสามารถสร้างผลผลิตได้อย่างสร้างสรรค์ โดยการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (วิจารณ์ พาณิช, 2560) และดังที่ วรรณคดี สุทธิณารากร กล่าวว่า การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นการสร้างความหมายใหม่ให้กับชีวิตบนเส้นทางของการบ่มเพาะชีวิตภายในให้เต็มล้นด้วยคุณค่าที่ยอมรับได้ เคารพในศักดิ์ศรีของตนเอง และเดินทางไปสู่การเปิดโลกทัศน์ เพื่อสร้างสังคมที่ดีกว่าจากต้นทุนความเข้มแข็งชีวิตภายใน และกระบวนการในการขับเคลื่อนวิธีการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ ตามแนวคิดของ Kemmis, S. & Mc Taggart, M. กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มที่มองเห็นปัญหาเดียวกัน เพื่อนำไปสู่ความหมายของการปฏิบัติงาน ที่มีจุดเน้น คือ ความร่วมมือ ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ของผู้ร่วมงานกันทั้งระบบ การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อนผล ซึ่งเรียกว่า วงจรปฏิบัติการ (The self-reflective Spiral) ซึ่งข้อดีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ ทำให้ผู้เข้าร่วมมีใจกว้างมากขึ้น เกิดจากการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์แล้วนำมาวิเคราะห์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล เกิดการสะท้อนผล นำไปสู่ความประทับใจ (Kemmis, S. & Mc Taggart, M., 1998)

ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา พื้นที่เป็นราบสลับกับภูเขาและที่เนินสูง มีทุนทางธรรมชาติ ได้แก่ การประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด กระเทียม หอมแดง ถั่ว ลำไย ลิ้นจี่ มะขามหวาน ขิง ตะไคร้ และฟักทอง ซึ่งเป็นการปลูกเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ส่วนที่เหลือนำไปจำหน่ายเป็นผลพลอยได้มีเพียงส่วนน้อยที่จะเพาะปลูกเพื่อการค้าขาย ส่วนสัตว์ที่เลี้ยง ได้แก่ โค สุกร เป็ด ไก่ และปลา เมื่อหมดฤดูการเก็บเกี่ยวประชากรในพื้นที่จะว่างงาน รอฤดูการทำนาเกษตร ประชากรในพื้นที่ยังขาดทักษะในการเพิ่มมูลค่าของสินค้าทางการเกษตร เช่น การแปรรูปการทำน้ำสมุนไพร จากหญ้าหวาน ลดการบริโภคน้ำตาล ซึ่งพื้นที่ตำบลแม่กามีการผลิตพืชผลทางการเกษตรที่เป็นสมุนไพร ได้แก่ ขิง ตะไคร้ และมีประชากรในหมู่บ้านแม่กาไร่ปลูกหญ้าหวานแบบอินทรีย์ และจากการลงพื้นที่สอบถามประชาชนในพื้นที่ตำบลแม่กาที่ร้านขายข้าวซอย แม่ค้าเล่าให้ฟังว่า ตอนนี้ตำบลแม่กาไม่น่าอยู่เหมือนแต่ก่อน มีการลักเล็กขโมยเกิดขึ้น อาจจะเนื่องจากสภาวะการขาดแคลนปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต และ

ด้วยโอกาสในการพัฒนาตนเอง จึงส่งผลให้เกิดพฤติกรรมการลักขโมย อีกประการหนึ่ง คือ การอพยพย้ายถิ่นฐานของคนต่างถิ่นเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่ตำบลแม่กา ทำให้มีคนเข้ามาในพื้นที่และไม่มีการจ้างงานกับคนท้องถิ่น รวมไปถึงคนในท้องถิ่นตำบลแม่กาการขาดทักษะความรู้ในการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตที่ตนเองมี ทั้งการขาดทักษะฝีมือในการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่น่าสนใจ หรือแม้แต่การเข้าไม่ถึงแหล่งฝึกอบรมเพื่อเพิ่มศักยภาพในฝีมือของตนเอง

ดังนั้นหลักการพัฒนาอาชีพน้ำดื่มสมุนไพร โคมไฟไต้ยุง เทียนหอมไต้ยุง สำหรับนักศึกษา สังกัดศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา จึงได้นำหลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) โดยกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาอาชีพ คือ กลุ่มผู้เรียนรู้สังกัดศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยเน้นหลักการไม่ปล่อยปละละเลยหรือทิ้งใครไว้ข้างหลัง (No one left behind) และกลุ่มคนเหล่านี้คนในสังคม เรียกว่า กลุ่มด้วยโอกาสที่มีความยากลำบากและขาดโอกาสเนื่องด้วยสภาวะทางเศรษฐกิจและ ภูมิสังคม ในการจัดหลักสูตรที่ผู้วิจัยได้นำมาหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางการในการดำเนินกิจกรรม โดยใช้หลักการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ตามแนวพระราชดำริรัชกาลที่ 9 โดยเน้น ป่าประเภทที่ 3 ที่เป็นการปลูกป่า เพื่อนำมาเป็นอาหาร ทั้งพืชกินใบ กินผล กินหัว และเป็นยาสมุนไพร ประโยชน์ในการช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ การปลูกพืชที่หลากหลายอย่างเป็นระบบ จะช่วยสร้างสมดุลของระบบนิเวศ ช่วยปกป้องผิวดินให้ชุ่มชื้น ดูดซับน้ำฝน (สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ, 2563) และหลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม (All for Education) โดยการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน ได้แก่ มูลนิธิศูนย์ฝึกอบรมเกษตรกรรมและอาชีพ องค์กรวิชาชีพ วิทยาลัยการศึกษา มหาวิทยาลัยพะเยา สถาบันศาสนา วัดแม่กาโทกหวาก นำโดย เจ้าอาวาส ได้ส่งเสริมให้เข้าร่วมจัดพัฒนาอาชีพ เสนอแนะ กำกับติดตาม และสนับสนุนการจัดการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ตามความพร้อมเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม เพื่อเป้าหมายของการวิจัย คือ การสร้างอาชีพให้กับผู้ด้วยโอกาสในชุมชน ตำบลแม่กา ให้มีความสามารถสร้างอาชีพ สร้างรายได้ อย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณสมุนไพรในท้องถิ่น ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
2. เพื่อพัฒนาและประเมินประสิทธิผลหลักสูตรฝึกอบรมอาชีพน้ำดื่มสมุนไพร โคมไฟไต้ยุง เทียนหอมไต้ยุง สำหรับนักศึกษาสังกัดศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
3. เพื่อถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยและพัฒนาหลักสูตรอาชีพ ใช้กระบวนการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อพัฒนาหลักสูตรอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพร โดยแบ่งออกเป็นการวิจัย 3 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณสมุนไพรในท้องถิ่น ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีขั้นตอน ดังนี้

ศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณของสมุนไพรในท้องถิ่น จากเอกสาร ตำราทางวิชาการ และจากผู้เชี่ยวชาญด้านสมุนไพรในท้องถิ่น จำนวน 8 คน โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ เป็นแพทย์แผนไทยผู้มีประสบการณ์การใช้สมุนไพร จำนวน 2 คน ครูผู้สอนในกลุ่มสาระ การงานอาชีพ จำนวน 2 คน เจ้าอาวาส จำนวน 1 คน ผู้นำชุมชนและปราชญ์ผู้รู้ จำนวน 2 คน ตัวแทนกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 1 คน โดยใช้วิธีการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เกี่ยวกับสภาพปัจจุบันเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และแบบ สัมภาษณ์ปัจจุบัน ที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์เนื้อหา และสร้างข้อสรุปเชิงพรรณนา

ระยะที่ 2 การพัฒนาและประเมินประสิทธิผลหลักสูตรฝึกอาชีพ ใช้กระบวนการวิจัย เชิงปฏิบัติการวิจัยเพื่อเตรียมความพร้อมในการใช้หลักสูตรฝึกอาชีพ โดยมีขั้นตอนการ ดำเนินงานดังนี้

1. นำข้อมูลขององค์ความรู้ในระยะที่ 1 มาดำเนินการร่างหลักสูตรฝึกอาชีพ
2. นำร่างหลักสูตรฝึกอาชีพให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเหมาะสมของ หลักสูตร จำนวน 3 ท่าน ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตร ผู้เชี่ยวชาญด้านอาชีพสมุนไพร และ ผู้เชี่ยวชาญด้านการวัดและประเมินผล
3. นำผลการประเมินความเหมาะสมของหลักสูตรมาปรับแก้ตามข้อเสนอแนะ ของผู้เชี่ยวชาญ
4. จัดทำเอกสารหลักสูตรนำไปทดลองใช้
5. ดำเนินการเตรียมความพร้อมในการใช้หลักสูตร โดยใช้กระบวนการวิจัย แบบเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ วิทยากร ผู้นำชุมชน แกนนำ มีความรู้ความ เข้าใจในการใช้หลักสูตร โดยการประชุมชี้แจง นัดหมายการจัดเตรียมการอบรม และลงมือ อบรมฝึกอาชีพตามหลักสูตร ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ดำเนินการวิจัย 3 วงจร ใช้เวลา 2 สัปดาห์
6. ดำเนินการสรุปจุดเด่น จุดที่ควรปรับปรุงของหลักสูตรฝึกอาชีพ
7. จัดทำเอกสารหลักสูตรฉบับสมบูรณ์

8. ดำเนินการประสานงานและนัดหมายกับกลุ่มตัวอย่าง เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการฝึกอาชีพ

9. ดำเนินการประชุม วางกรอบการดำเนินงาน และติดต่อประสานงานกับฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ในการนำหลักสูตรฝึกอาชีพไปใช้ในสถานการณ์จริง

10. ดำเนินการฝึกอาชีพกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 75 คน ตามเกณฑ์ของกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ได้แก่ แรงงานนอกระบบ จำนวน 30 คน ผู้ถือบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ จำนวน 7 คน ผู้ว่างงาน จำนวน 13 คน ผู้สูงอายุ จำนวน 24 คน และผู้พิการ จำนวน 1 คน

11. ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มตัวอย่าง
เครื่องมือการวิจัย แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1. เครื่องมือที่ใช้ดำเนินการทดลอง คือ หลักสูตรฉบับทดลองใช้ พร้อมองค์ประกอบ

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบประเมินความเหมาะสมของหลักสูตรฝึกอาชีพ มีค่าความเหมาะสมเท่ากับ 4.12 แบบบันทึกพฤติกรรมผู้เรียน แบบบันทึกพฤติกรรมผู้สอน และแบบสัมภาษณ์ผู้เรียน

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์ข้อมูล จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

2. การวิเคราะห์ความเหมาะสมของหลักสูตร โดยสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ย
ระยะที่ 3 การถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรรักษาในท้องถิ่น โดยมีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

1. นัดหมายกลุ่มตัวอย่างถึงกระบวนการถอดบทเรียนของหลักสูตรฝึกอาชีพ โดยสามารถพูดได้ในทุกแง่มุม สะท้อนให้เห็นทั้งจุดเด่นจุดด้อย

2. ดำเนินการถอดบทเรียนและสะท้อนผลที่เกิดขึ้นในการฝึกอบรมอาชีพกับกลุ่มตัวอย่าง

3. สรุปผลการถอดบทเรียน

เครื่องมือการวิจัย

1. แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเพื่อถอดบทเรียน

2. แบบประเมินผลที่เกิดขึ้นหลังการฝึกอบรมอาชีพ พัฒนาโดยกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.)

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และสร้างข้อสรุปเชิงพรรณนา

2. การวิเคราะห์ข้อมูลโดยสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาสำรวจและรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณสมุนไพรในท้องถิ่นพบว่า มีรายชื่อสมุนไพรในพื้นที่ตำบลแม่กา ที่สามารถนำมาเป็นน้ำดื่มสมุนไพร ได้แก่ กระเจี๊ยบแดง มะขามเปรี้ยว มะตูม ตะไคร้ เตยหอม อัญชัน ชิง ใบบัวบก ฟักทอง มะขามป้อม ใบย่านาง และตะไคร้หอมที่มีการปลูกเพื่อนำมาสกัดเอาน้ำมันหอมระเหย แต่ยังขาดการนำมาแปรรูป โดยที่พืชสมุนไพรเหล่านี้ ถือเป็นภูมิปัญญาด้านการรักษาและใช้ประโยชน์จากพืชพรรณของคนไทยมาช้านาน ซึ่งในปัจจุบันสมุนไพรได้แตกรูปแบบออกมาเป็นผลิตภัณฑ์มากมายหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของอาหารเสริม หรือเครื่องอุปโภคที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน หากแต่สภาพปัจจุบันปัญหาที่ ชุมชนตำบลแม่กา จังหวัดพะเยา ประสบซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการผลิตสมุนไพรอย่าง ตะไคร้หอม ชิง ข่า ตะไคร้หยวก และพืชเศรษฐกิจอื่นๆ จนเกิดเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน แต่ชาวบ้านในกลุ่มยังไม่สามารถต่อยอดสมุนไพรเหล่านี้ไปเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกิดมูลค่าได้ เนื่องจากการจะผลิตสินค้าแปรรูปจากสมุนไพรนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย การขาดองค์ความรู้ในกระบวนการผลิต และขาดความสร้างสรรค์ในการต่อยอด รวมไปถึงการขาดงบประมาณและความต่อเนื่องในการแปรรูปสินค้า ขาดผู้ที่จะมีองค์ความรู้มาจัดเป็นระบบและต่อยอดให้กับสมาชิกในพื้นที่อย่างเป็นระบบ

2. ผลของการนำองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรมาพัฒนาหลักสูตร ได้เป็น 3 หลักสูตร คือ การทำน้ำดื่มสมุนไพร การทำเทียนหอมไล่ยุง และการทำโคมไฟไล่ยุง ซึ่งองค์ประกอบของหลักสูตร ประกอบด้วย ปัญหาและความจำเป็นของหลักสูตร วิสัยทัศน์ หลักการ ของหลักสูตร โครงสร้างหลักสูตร จุดมุ่งหมายของหลักสูตร สารการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนการสอน สื่อ/แหล่งเรียนรู้ การวัดผล และนำมาร่างเป็นกรอบหลักสูตร โดยใช้กระบวนการวิจัยที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสร้างกรอบหลักสูตร โดยความร่วมมือจากเครือข่ายการอบรมอาชีพจากชุมชน บ้าน วัด และโรงเรียน เพื่อเข้ามามีบทบาทจัดสร้างหลักสูตรอบรมอาชีพ ในการทำงาน โดยใช้ชุมชนเป็นฐานร่วมกับภาคีเครือข่าย โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ตามรายละเอียดของแต่ละวงจรดังนี้

วงจรที่ 1 ก่อนลงมือทำ การวางแผน (Plan) คือ การวางแผนการดำเนินงาน ปฏิบัติตามแผน (Do) ตรวจสอบการปฏิบัติตามแผน (Check) ปรับปรุงแก้ไขพัฒนาต่อเนื่อง (Act) จากการสังเกตในภาพรวม พบว่า

ในวงจรที่ 1 เป็นการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของการสร้างหลักสูตร โดยวิธีการรวบรวมจากผู้รู้ในท้องถิ่น ได้แก่ แพทย์แผนไทย ผู้นำชุมชน เจ้าอาวาสวัดแม่กาโทกหวาก และครูโรงเรียนอนุบาลเมืองพะเยาบ้านโทก หวาก เมื่อได้ร่างหลักสูตรที่มียุทธศาสตร์ประกอบครบแล้ว

ทีมงานได้นำมาทดลองกับกลุ่มตัวอย่างที่ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมาย เพื่อหาความเหมาะสมว่าหลักสูตรที่จะนำไปทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมายมีความเหมาะสมมากน้อยเพียงใด จากการจัดกิจกรรมตามหลักสูตรทั้ง 3 อาชีพ พบว่า ภาพรวมในการจัดการฝึกอบรม การเตรียมความพร้อมของอุปกรณ์ที่จะนำมาใช้สำหรับแต่ละอาชีพมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก เช่น การทำน้ำดื่มสมุนไพร อุปกรณ์จะเป็น เต้าแก๊ส น้ำสะอาด ไม้ขีด เขียง กระดาษ มีด กระชอน ผ้าขาวบาง และสมุนไพรที่นำมาทำเป็นน้ำดื่ม เช่น กระเจี๊ยบแดง มะขาม มะตูม ตะไคร้ เป็นต้น ส่วนปัญหาที่พบ ในการทำกิจกรรม คือ กลุ่มตัวอย่างจะเป็นบุคคลที่มีองค์ความรู้เดิมอยู่แล้ว จึงทำให้บางกลุ่มลงมือปฏิบัติก่อนที่วิทยากรจะบรรยายและให้รายละเอียดในแต่ละขั้นตอน จึงทำให้การทำน้ำดื่มสมุนไพรออกมาไม่น่าประทับใจเท่าที่ควร เช่น การทำน้ำมะตูม ระยะเวลาในการทำ การต้ม ไม่ควรคนน้ำในระหว่างที่กำลังต้ม เพราะจะทำให้เนื้อมะตูมและมียาสีเหลือง ไม่น่ารับประทาน และระยะเวลาในการต้มไม่ควรเกิน 30 นาที เนื่องจากจะทำให้ น้ำมะตูมมีรสฝื่อน ขาดความอร่อยกลมกล่อมได้ กิจกรรมที่ 2 การทำโคมไฟไต้ยุง อุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกอาชีพได้แก่ เลื่อย กระบอกลไม้ไผ่ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 10 เซนติเมตรขึ้นไป สายไปหลอดไฟ ปลั๊กตัวผู้ ไขควง สว่านไฟฟ้า ในระหว่างที่ทำการฝึกอบรมอาชีพพบปัญหา คือ การบรรยายของวิทยากรจะต้องให้ความชัดเจนและละเอียดรอบคอบเกี่ยวกับความปลอดภัยในการใช้เครื่องมือ รวมไปถึงการสร้างผลิตภัณฑ์ออกมาจะต้องมีความปลอดภัยต่อชีวิต เนื่องจากเกี่ยวข้องกับไฟฟ้า ถ้าหากเกิดความประมาทเลินเล่อ จะส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยอย่างคาดไม่ถึงได้ ดังนั้น ในขั้นตอนนี้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้หญิงส่วนใหญ่จะขาดทักษะการใช้เครื่องมือช่าง จึงทำให้ระยะเวลาในการฝึกเกินเวลาที่กำหนดไว้ ดังนั้นวิธีแก้ไข คือ การจัดกลุ่มฝึกอาชีพจะต้องคละกันระหว่างเพศชายและเพศหญิง เพื่อจะได้ช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม กิจกรรมที่ 3 การทำเทียนหอมไต้ยุง อุปกรณ์ในการฝึกอบรมอาชีพ ได้แก่ เต้าแก๊ส พาราฟิน สีเทียน สีส้มอาหาร น้ำมันตะไคร้หอม แบบพิมพ์ ไม้ขีดไฟ ไส้เทียน ปัญหาที่พบในระหว่างการฝึกอบรม คือ การต้มพาราฟิน ครั้งที่ 1 ติดเต้าแก๊ส และนำพาราฟินใส่ภาชนะไปตั้งไฟให้ละลาย จากนั้น นำสีผสมอาหาร ไปเทใส่ ทำให้ประสบกับปัญหา คือ สีผสมอาหารไม่สามารถละลายได้ในพาราฟิน ต้มครั้งที่ 2 เมื่อพาราฟินละลายนำสีเทียนลงต้มกับพาราฟินให้ละลายพร้อมกับคนให้เข้ากัน เติมน้ำมันตะไคร้หอม จากนั้นเทใส่แบบที่เตรียมไว้ ในวงจรที่ 1 พบว่า การเตรียมอุปกรณ์ในการฝึกทั้ง 3 อาชีพจะต้องจัดหมวดหมู่ออกให้ชัดเจนไม่ปะปนกัน และการเตรียมกลุ่มเป้าหมายจะต้องมีความชัดเจนในวงจรที่ 2 ต่อไป เพื่อจะได้ลดปัญหาที่เจอในวงจรที่ 1

วงจรที่ 2 ระหว่างการดำเนิน การวางแผน (Plan) คือ การวางแผนการดำเนินงาน ปฏิบัติตามแผน (Do) ตรวจสอบการปฏิบัติตามแผน (Check) ปรับปรุงแก้ไขพัฒนาต่อเนื่อง (Act) จากการสังเกตในภาพรวม พบว่า

ในวงจรที่ 2 ช่วงเริ่มกิจกรรมกลุ่มเป้าหมายทุกคนตื่นเต้น เหมือนประหนึ่งว่าเป็นนักเรียนในห้องเรียน มีการยกมือแสดงความคิดเห็น การระดมความคิดเห็น การนำเสนอผลงาน ปัญหาที่พบจากการทำกิจกรรมที่เป็นการทำบัญชีรับ - จ่าย พบว่า กลุ่มเป้าหมายบางคน ไม่สามารถเขียนหนังสือได้ เขียนได้เฉพาะชื่อของตนเองเท่านั้น เมื่อทางทีมเจอปัญหาใหญ่ จึงต้องให้นิสิตเข้าประคบกับผู้ที่ไม่สามารถเขียนหนังสือได้ พอถึงกิจกรรมภาคบรรยาย ทุกคนก็จะไม่สนุกสนานเท่าไรนัก ดังนั้น ทางทีมจึงได้เตรียมอ่างกะลุ่มไว้สำหรับฝึกในระหว่างพักรับประทานอาหารว่าง พบว่า ทุกคนมีความสนุกสนานครื้นเครงกับเสียงดนตรี และหลังจากนั้นเป็นกิจกรรมการลงมือปฏิบัติฝึกอาชีพ ทั้ง 3 อาชีพ พบว่า กลุ่มเป้าหมายสามารถลงมือปฏิบัติได้ตามกำหนดระยะเวลา และกิจกรรมที่สนุกสนาน ให้ความร่วมมือมากที่สุด คือ กิจกรรมการทำน้ำดื่มสมุนไพร จะแบ่งกลุ่มเป้าหมายออกเป็น 6 กลุ่ม แต่ละกลุ่มจับสลากว่าจะได้ผลิตน้ำดื่มสมุนไพร ประเภทใด เมื่อทำน้ำดื่มสมุนไพรเสร็จเรียบร้อยเก็บสถานที่ เก็บทำความสะอาดอุปกรณ์เรียบร้อย ก็จะมีกิจกรรมการลงคะแนนเสียงว่า น้ำดื่มสมุนไพร ชนิดใดที่เป็นน้ำดื่มสมุนไพรที่กลุ่มเป้าหมายเลือกมากที่สุด และจะนำน้ำดื่มสมุนไพรประเภทนั้นเป็นน้ำสมุนไพรประจำกลุ่ม ผลการลงคะแนนเสียง พบว่า น้ำดื่มสมุนไพรตะไคร้ใบเตย เป็นน้ำดื่มยอดนิยมนรองลงมา คือ น้ำกระเจียว และน้ำมะตูม ตามลำดับ กิจกรรมการฝึกอาชีพทำโคมไฟไฉ่ยุงในกลุ่มเป้าหมาย ได้ลดปัญหาจากกลุ่มทดลองลง คือ กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ดำเนินการทำกิจกรรมในระยะเวลาที่กำหนด หากแต่ทักษะการใช้เครื่องมือช่างยังคงเป็นปัญหาสำหรับเพศหญิง สำหรับกิจกรรมที่ 3 คือ การทำเทียนหอมไฉ่ยุง พบปัญหา คือ เมื่อทำเทียนหอมได้สำเร็จมีกลุ่มเป้าหมายบางคนเสนอแนะว่า พาราฟินที่นำมาทำมีควันดำ ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ ทางกลุ่มเป้าหมายต้องการเปลี่ยนวัสดุตั้งต้น จากพาราฟินมาเป็น ขี้ผึ้งจากถั่วเหลืองซึ่งปัญหาที่พบ คือ ราคาค่อนข้างแพง ดังนั้นการทำเทียนหอมไฉ่ยุง จึงไม่ประสบความสำเร็จตามที่วัตถุประสงค์ที่ตั้งได้กำหนดไว้

ในระหว่างที่ดำเนินกิจกรรมในวงจรที่ 2 เกิดสถานการณ์ที่ทำให้ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้ เนื่องจากเกิดภาวะของโรคระบาด COVID-19 ทำให้กิจกรรมทุกอย่างต้องงดไว้ก่อน รอสถานการณ์ให้ดีขึ้น จนกระทั่งปลายเดือนพฤษภาคม สถานการณ์ภายในประเทศไทยคลี่คลายหากแต่ยังต้องมีมาตรฐานป้องกันโรคระบาด ทางทีมได้ตระหนักและปฏิบัติตามหลักการระบาดวิทยา และปลายเดือนพฤษภาคม จึงได้กลับมาดำเนินกิจกรรมต่อ โดยเริ่มทำกิจกรรมการตลาดกับหน่วยงานของส่วนราชการ คือ กระทรวงพัฒนาสังคมและมนุษย์ของจังหวัดพะเยา ร่วมกับเอกชนได้จัดแสดงสินค้าขึ้นที่ศูนย์การค้า 2 แห่ง ได้แก่ ห้างสรรพสินค้าเจริญภัณฑ์พะเยา และท็อปพลาซ่าจังหวัดพะเยา จากกิจกรรมนี้ พบว่า กลุ่มเป้าหมายมีความกระตือรือร้นในการจัดแสดงสินค้าและให้ความร่วมมือกับหน่วยงานที่จัดแสดงสินค้าเป็นอย่างดี

วงจรที่ 3 ระยะสิ้นสุดโครงการฯ การวางแผน (Plan) คือ การวางแผนการดำเนินงาน ปฏิบัติตามแผน (Do) ตรวจสอบการปฏิบัติตามแผน (Check) ปรับปรุงแก้ไขพัฒนาต่อเนื่อง (Act) จากการสังเกตในภาพรวม พบว่า

ในวงจรที่ 3 ในช่วงเริ่มต้นของกิจกรรม ในวงจรนี้ทีมดำเนินงานแสดงความคิดเห็นว่า เป็นกิจกรรมการฝึกอาชีพที่มีประโยชน์ต่อกลุ่มตัวอย่าง ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ มีความแตกต่างกัน บางคนอาศัยอยู่คนเดียว ทำให้สุขภาพจิตดีขึ้น ร่างกายแข็งแรง ในระยะนี้เป็นกิจกรรมที่ นำเอาอาชีพที่ทางกลุ่มลงมติว่าสมควรจะฝึกต่อไป คือ การทำน้ำดื่มสมุนไพร โดยให้เหตุผลว่า เป็นกิจกรรมที่ประหยัดต้นทุน ทำง่าย ขายคล่อง ขวดละ 10 บาท ถ้าหากเป็นโคมไฟไต้ยุงต้นทุนค่อนข้างสูง และราคาขายก็แพง กว่าขายได้แต่ละชิ้น ทำให้ทางกลุ่มเลือกที่จะทำน้ำดื่มสมุนไพร โดยจะต้องเน้นถึงสุขภาพของการผลิต เน้นความสะอาดปลอดภัยในระหว่างที่ผลิต จากการทบทวนเชิงปฏิบัติการ เป็นการหาจุดสมดุลของการฝึกอาชีพทั้ง 3 อาชีพ ทั้งทีมดำเนินงาน ทีมวิทยากร และกลุ่มตัวอย่างมีความเข้าใจตรงกัน สามารถที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของหลักสูตรที่กำหนดไว้ให้ได้มากที่สุด

3. ผลการศึกษาประสิทธิผลของการพัฒนาอาชีพ โดยการประเมินผลที่เกิดขึ้นหลังจากอบรมอาชีพ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงผลที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายหลังจากเข้าร่วมอบรมฝึกอาชีพ

รายด้าน	ระดับความเปลี่ยนแปลง		
	ค่าเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน	แปลความ
1. ด้านความรู้			
1.1 ท่านเกิดการเรียนรู้ทักษะด้านเศรษฐศาสตร์ครัวเรือน	3.94	0.68	มาก
1.2 ท่านเกิดการเรียนรู้ทักษะการวางแผนชีวิต	3.93	0.68	มาก
1.3 ท่านเกิดการเรียนรู้ทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต	4.18	0.65	มากที่สุด
1.4 ท่านได้ความรู้เพิ่มเติมจากการอบรมของหน่วยพัฒนาอาชีพ	4.22	0.55	มากที่สุด
รวม	4.10	0.20	มากที่สุด
2. ด้านการเกิดอาชีพ			
2.1 ท่านได้นำความรู้ที่ได้ไปต่อยอดในการประกอบอาชีพบนฐานการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน	4.08	0.65	มากที่สุด
2.2 ท่านเกิดทักษะการเป็นผู้ประกอบการในชุมชนท้องถิ่น	4.09	0.74	มากที่สุด
รวม	4.10	0.07	มากที่สุด
3. ด้านการยกระดับคุณภาพชีวิต			
3.1 ครอบครัวท่านมีคุณภาพที่ดีขึ้น กินดี อยู่ดี มีสุข	4.11	0.73	มากที่สุด

รายด้าน	ระดับความเปลี่ยนแปลง		
	ค่าเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน	แปลความ
3.2 ท่านรู้สึกมีความสุขในการเข้าร่วมโครงการ	4.23	0.69	มากที่สุด
รวม	4.28	0.20	มากที่สุด
4. ด้านการสร้างเครือข่าย			
4.1 เกิดการรวมกลุ่มคนเพื่อการประกอบอาชีพในชุมชนท้องถิ่น	4.33	0.67	มากที่สุด
4.2 เกิดเครือข่ายอาชีพที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน	4.27	0.87	มากที่สุด
รวม	4.08	0.76	มากที่สุด
รวมทุกด้าน	4.14	0.31	มากที่สุด

จากตารางที่ 1 แสดงผลหลังจากที่กลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมการฝึกอบรมอาชีพแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายมากที่สุด คือ ด้านการยกระดับคุณภาพชีวิตมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.28 รองลงมา คือ ด้านความรู้ และด้านการเกิดอาชีพมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.10 และน้อยที่สุด คือ ด้านการสร้างเครือข่ายมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.08

4. ผลการถอดบทเรียน โดยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมการอบรม พบว่า

4.1 เพิ่มผู้รู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการเข้าร่วมโครงการพัฒนาทักษะอาชีพของกลุ่มเป้าหมายที่มีรายได้เพิ่มขึ้น จำนวน 61 คน คิดเป็นร้อยละ 81.33 ของจำนวนผู้เข้าฝึกอบรมอาชีพ หากแต่ไม่สามารถคิดเป็นมูลค่าที่แน่นอนได้ เนื่องจากว่า เป็นรายได้ที่ไม่แน่นอนและไม่สม่ำเสมอ หลังจากจบการฝึกอบรมอาชีพ และกลุ่มเป้าหมายที่รายได้ไม่เพิ่มขึ้นจำนวน 14 คน คิดเป็นร้อยละ 18.67 ของผู้เข้าร่วมอบรมฝึกอาชีพ และในกลุ่มเป้าหมายที่มีรายได้เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่เป็นรายได้เสริมของครอบครัว ซึ่งการพัฒนาอาชีพทั้ง 3 อาชีพ มีตรงกับความสนใจมากที่สุด คือ การทำน้ำดื่มสมุนไพร รองลงมาคือ การทำโคมไฟไถ่ยุง และน้อยที่สุด คือ การทำเทียนหอม สิ่งในกลุ่มเป้าหมายต้องการที่จะต่อยอดจากทักษะอาชีพ คือ ทักษะทางการตลาด และจากการสัมภาษณ์ผู้เข้าร่วมกิจกรรม พบว่า

“เรารู้ว่าสมุนไพรเป็นสิ่งที่ดี แต่ยังไม่รู้โทษถ้าหากรับประทานมากเกินไป อาจจะส่งผลอันตรายต่อสุขภาพได้” (สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศชาย อายุ 56 ปี, 2563)

“สมุนไพร มีฤทธิ์ที่แตกต่างกัน เช่น ฤทธิ์ร้อน และฤทธิ์เย็น เราต้องใช้ให้ตรงกับสภาพร่างกายของตนเอง” (สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศหญิง อายุ 48 ปี, 2563)

“สมุนไพรเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ในครัวเรือนเรามากที่สุด หากแต่เรามองข้าม เช่น ใบย่านาง มะขาม มะตูม เรามีสิ่งที่ดีในชุมชน แต่เราขาดความรู้ในการแปรรูป และขาดความรู้ด้านการขาย” (สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศหญิง อายุ 68 ปี, 2563)

“หลังจากที่ได้รับการอบรม ดิฉันก็นำความรู้นี้ไปลองทำต่อที่บ้าน และตอนนี้ได้มีการทำน้ำดื่มสมุนไพร ขายส่งให้ร้านค้าในชุมชน โดยที่ร้านค้าจะโทรมาสั่ง ทีละ 20 ขวด ไปวางขายหน้าร้าน จะทำวันเว้นวันค่ะ” (สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศหญิง อายุ 65 ปี, 2563)

ผลที่เกิดกับมหาวิทยาลัยพะเยาตั้งอยู่พื้นที่ตำบลแม่กา จากการสัมภาษณ์นิสิตช่วยงานพบว่า

“เมื่อผมเรียนจบไป ผมไม่อยากจะแค่ครูที่สอนหนังสือกับเด็ก ๆ ในโรงเรียน ผมอยากทำกิจกรรมแบบนี้ มีการพัฒนาอาชีพให้กับชุมชนของผมบ้างครับ อาจารย์คอยให้คำแนะนำกับผมด้วยนะครับ” (สัมภาษณ์นิสิตชายวิทยาลัยการศึกษาระดับชั้นปีที่ 4, 2563)

“การมองหาจุดเด่นของแต่ละชุมชน ไม่ใช่เรื่องง่าย เหมือนสอนหนังสือในตำราเรียนนะค่ะ ต้องมีใจรักและมองเห็นสิ่งที่คนอื่นว่าธรรมดา มาทำให้เกิดความพิเศษ เพิ่มมูลค่า หนูต้องฝึกมองไว้บ้างแล้วค่ะ” (สัมภาษณ์นิสิตหญิงวิทยาลัยการศึกษาระดับชั้นปีที่ 3, 2563)

4.2 ตระหนักถึงคุณค่าของสมุนไพรใกล้ตัว นอกจากองค์ความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรมในด้านการทำน้ำสมุนไพร การทำโคมไฟไต้ยุงและการทำเทียนหอมไต้ยุง แล้วยังพบทักษะของการอนุรักษ์พันธุ์ของสมุนไพรที่กำลังจะหายากในท้องถิ่น หลังจากเข้าร่วมการอบรมฝึกอาชีพ กลุ่มเป้าหมายจะมีกิจกรรมการเพาะปลูกสมุนไพร ได้แก่ ขมิ้นชัน กระเจี๊ยบแดง ฟักทะเลลายโจร เนื่องด้วยสถานการณ์ของการระบาดของโรค COVID-19 ทำให้ทีมได้ปรับสมุนไพรให้เข้ากับสถานการณ์ โดยการแจกต้นกล้าฟักทะเลลายโจรให้กับกลุ่มเป้าหมายเพื่อนำไปเพาะปลูกที่บ้าน พร้อมกับให้องค์ความรู้ในการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และถูกวิธี

4.3 นักกิจกรรมเสริมและนักจิตอาสา กิจกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากการฝึกอบรมอาชีพ คือ ก่อนการกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนหนึ่งวัน สมาชิกที่เป็นกลุ่มเป้าหมายจะมีการรวมกลุ่มกันทำน้ำสมุนไพร สำหรับนักศึกษาที่มาเรียนในวันอาทิตย์ โดยกิจกรรมจะดำเนินในเย็นวันเสาร์ มีการทำน้ำสมุนไพร ไฉ่ฉางพระคุณเจ้าที่เป็นผู้สอน ถ้าหากน้ำสมุนไพรเหลือจะมีการจัดจำหน่าย สำหรับนักศึกษา

4.4 นักการตลาด หลังจากที่ได้ฝึกอาชีพสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ตามหลักสูตรที่มีการวางกรอบกับเครือข่ายข้างต้นแล้ว ผลิตภัณฑ์ที่สามารถตอบโจทย์ได้มากที่สุดเรียงลำดับ

จากมากไปหาน้อย ได้แก่ การทำน้ำดื่มสมุนไพร การทำโคมไฟไต้และสุตท้าย คือ การทำเทียนหอมไต้ยุง เมื่อได้ผลิตภัณฑ์ที่สร้างความมั่นใจให้กับกลุ่มเป้าหมายในการนำสินค้าสู่มือผู้บริโภคมากที่สุด คือ การทำน้ำดื่มสมุนไพร ที่เน้นความสะอาดถูกหลักอนามัย เมื่อทางหน่วยงานของจังหวัดร่วมกับสถานประกอบการของเอกชนมีการจัดแสดงสินค้าทางกลุ่มเป้าหมายจะได้รับการประสานงานให้เข้าร่วมแสดงสินค้า และสินค้าของกลุ่มได้นำไปตีตราผลิตภัณฑ์ของตำบลแม่กาที่ใช้ชื่อว่า ผลิตภัณฑ์กลุ่ม กาเจริญ ทางกลุ่มเป้าหมายได้นำสินค้าไปจัดแสดงที่ห้างสรรพสินค้าเจริญภัณฑ์และห้างสรรพสินค้าท็อปพลาซ่า จังหวัดพะเยา ผลของการนำผลิตภัณฑ์ไปจัดจำหน่าย พบว่า สินค้าของกลุ่มเป้าหมายเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ หากยังได้รับการตอบรับจากผู้ซื้อในระดับปานกลาง และจำเป็นต้องมีการปรับปรุงผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ต้องการของลูกค้ามากยิ่งขึ้น และจากผลสะท้อนลูกค้าพอใจความหวานที่ได้จากหญ้าหวานเป็นการลดปริมาณการบริโภคน้ำตาลของลูกค้า และทางกลุ่มจะต้องรักษามาตรฐานการผลิตให้คงที่ต่อไป

4.5 ผู้ที่มีความตระหนักในการตัดสินใจเพื่อส่วนรวม ดังจะเห็นได้จากการลงมติการพัฒนาเทียนหอมไต้ยุงที่กอมลพิษทางควันทันทีมีผลเสียต่อสุขภาพ มติของกลุ่ม คือ งดการผลิตเทียนหอม ส่งผลให้เทียนหอมประสบความสำเร็จน้อยที่สุด

อภิปรายผล

1. ผลการศึกษาสำรวจและรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณสมุนไพรในท้องถิ่นพบว่า สมุนไพรในพื้นที่ตำบลแม่กา ที่สามารถนำมาเป็นน้ำดื่มสมุนไพร ได้แก่ กระเจี๊ยบแดง มะขามเปรี้ยว มะตูม ตะไคร้ เตยหอม อัญชัน ชิง ใบบัวบก ฟักทอง มะขามป้อม ใบย่านาง ที่เน้นสรรพคุณในการนำมาแปรรูปเป็นน้ำดื่มสมุนไพร เน้นการลดการบริโภคน้ำตาล โดยการใช้หญ้าหวานและอ้อยดำ และตะไคร้หอมที่มีการปลูกเพื่อนำมาสกัดเอาน้ำมันหอมระเหย แต่ยังคงขาดการนำมาแปรรูป ขาดการต่อยอดเพื่อแปรรูปสมุนไพรเหล่านี้ไปเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกิดมูลค่าได้ เนื่องจากการจะผลิตสินค้าแปรรูปจากสมุนไพรนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย การขาดองค์ความรู้ในกระบวนการผลิต รวมไปถึงการขาดงบประมาณและความต่อเนื่องในการแปรรูปสินค้า เนื่องจากในชุมชนมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เคยปฏิบัติและสืบทอดกันมา หากแต่ยังไม่มีกรรวบรวมเป็นลายลักษณ์อักษรในระดับชุมชน เป็นการถ่ายทอดผ่านทางกิจกรรมที่เป็นประเพณี วัฒนธรรม บริบทการดำเนินชีวิต ดังแนวคิดของกับวีรวุฒิณัณห์ เข้มแข็ง และคณะ ที่กล่าวว่า การศึกษาข้อมูลทั่วไปและสภาพปัจจุบันในการจัดการความรู้ของกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นผู้ด้อยโอกาส เป็นทุนทางปัญญาในการจัดการศึกษาตลอดชีวิตในทุกด้าน ดังนั้นกระบวนการในการสำรวจและรวบรวมสถานการณ์ที่ตนเองเป็นอยู่ทำให้รู้และเข้าใจตนเอง รู้จักว่าตนเองต้องการพัฒนาอาชีพ ในการก้าวไปข้างหน้าเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของหลักสูตร (วีรวุฒิณัณห์ เข้มแข็ง และคณะ, 2561) แต่ข้อค้นพบนี้ตรงกันข้ามกับการศึกษาของ เมธาร์ตน์ จันตะนิ

ที่ศึกษาความต้องการพัฒนาอาชีพของผู้สูงอายุในตำบลสามบัณฑิต อำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ระดับความต้องการพัฒนาอาชีพของผู้สูงอายุ มีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับน้อยที่สุด อาจจะเป็นเนื่องมาจากการได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐเป็นปัจจัยชี้พ้อเพียงพ้อต่อความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย (เมธารัตน์ จันตะนี, 2557)

2. ผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แบ่งเป็น 3 วงจร โดยหน่วยพัฒนาอาชีพวิทยาลัยการศึกษา มหาวิทยาลัยพะเยา ได้ดำเนินการด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสร้างกรอบหลักสูตร โดยความร่วมมือจากเครือข่ายการอบรมอาชีพจากชุมชน บ้าน วัด และโรงเรียน เพื่อเข้ามามีบทบาทในการสร้างหลักสูตรอบรมอาชีพการทำงานจะยึดหลักการใช้ชุมชนเป็นฐานร่วมกับภาคีเครือข่าย โดยมีทีมพี่เลี้ยงจากกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ให้คำแนะนำตลอดเวลา และทีมวิทยากรที่มาเป็นผู้อบรมเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ ดังการศึกษาของ รังสฤษฎี กาวิตะ และนุชนาถ มั่งคั่ง ที่กล่าวว่าในส่วนของการจัดฝึกอบรม ให้ความรู้ หน่วยงานของรัฐควรเข้ามามีบทบาทในการฝึกอบรมให้มากขึ้น โดยเน้นหลักสูตรเกี่ยวกับการลดต้นทุนการผลิตและการเพิ่มผลผลิต โดยใช้ทุนเดิมของท้องถิ่นที่มีที่เป็นอยู่ และปัจจัยที่ส่งผลให้หลักสูตรพัฒนาอาชีพประสบความสำเร็จกับกลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มเป้าหมายได้ทำการวิเคราะห์ความคาดหวังของตนเองก่อนที่จะเริ่มอบรมพัฒนาทักษะอาชีพ (รังสฤษฎี กาวิตะ และนุชนาถ มั่งคั่ง, 2561)

3. ผลหลังจากที่กลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมการฝึกอบรมอาชีพแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายมากที่สุด คือ ด้านการยกระดับคุณภาพชีวิตมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.28 รองลงมา คือ ด้านความรู้ และด้านการเกิดอาชีพมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.10 และน้อยที่สุด คือ ด้านการสร้างเครือข่ายมีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 4.08 ความสำเร็จที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมาย พบว่าเป็นความต้องการในการยกระดับคุณภาพชีวิต โดยมีความเชื่อว่าถ้าหากมีอาชีพ ส่งผลให้เกิดรายได้และสิ่งที่จะตามมาคือ คุณภาพของชีวิตจะดีขึ้น และการศึกษาของเจนจิรา เจนจิตรวณิช ที่กล่าวว่า ปัจจัยที่จะส่งผลให้การอบรมอาชีพสำหรับกลุ่มผู้พิการ (ผู้ด้อยโอกาส) คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ มีความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ในอาชีพ ขยัน อดทน ไม่ท้อแท้ดูแลตัวเองได้ (ดำรงชีวิตอิสระ) มีความซื่อสัตย์ มีความมุ่งมั่น ใฝ่รู้ คิดบวก รับผิดชอบและให้ความสำคัญต่อลูกค้า ความพิการ คิดแล้วลงมือทำ รักในอาชีพ การช่วยเหลือผู้อื่นมีมนุษยสัมพันธ์ดี จะเห็นได้ว่าปัจจัยรองลงมา คือ ความรู้ (เจนจิรา เจนจิตรวณิช, 2562)

4. ผลการถอดบทเรียน ในการพัฒนาอาชีพสำหรับผู้สูงอายุ พบว่า กลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้สูงอายุมีความแตกต่างระหว่างบุคคลมาก วิธีการเสนอรูปแบบการอบรม วิทยากรมีเทคนิควิธีการดึงความสนใจของกลุ่มเป้าหมาย ด้วยเสียงดนตรี สภาพแวดล้อมที่อยู่ในบริเวณวัดที่มีความสงบร่มรื่น ได้มาพบปะเพื่อนในวัยเดียวกัน ทำให้กลุ่มเป้าหมายมีความพึงพอใจกับกระบวนการจัดอบรมหลักสูตร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วิจักขณา หุตานนท์ และสุวรรณานาควิบูลย์วงศ์ ที่พบว่า ปัจจัยที่จะทำให้การพัฒนาอาชีพของผู้สูงอายุประสบความสำเร็จ

นั้นต้องมาจากด้านคุณลักษณะเฉพาะบุคคล ได้แก่ การรับรู้ความสามารถของตน การเห็นประโยชน์และทัศนคติ ด้านการออกแบบการฝึกอบรมด้านวิธีการฝึกอบรม ครูผู้สอนและเนื้อหา สอดคล้องกับความต้องการ ด้านสภาพแวดล้อมของการฝึกอบรม ได้แก่ การสนับสนุนด้านเทคโนโลยีโอกาสการรวมกลุ่ม และแหล่งทุนสนับสนุน ด้านแรงจูงใจส่วนบุคคล ได้แก่ การสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน การเห็นตนเองมีคุณค่า และการสร้างโอกาสเพื่อเพิ่มรายได้ และด้านการพัฒนาทักษะอาชีพผู้สูงอายุ ได้แก่ ความพึงพอใจต่อการฝึกอบรม การใช้ทักษะในการประกอบอาชีพและการใช้ความรู้ในการประกอบอาชีพ (วิจิตรภานา หุตานนท์ และสุวรรณา นาควิบูลย์วงศ์, 2560)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยและพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมอาชีพ พบว่า ในพื้นที่ที่ทำการวิจัยมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านสมุนไพร แต่เป็นการปลูกเพื่อเกษตรกรรม ขาดการแปรรูปหรือต่อยอดพัฒนาเป็นอาชีพ โดยเฉพาะกับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาที่มีในชุมชน การพัฒนา กิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้เป็นผู้ที่มีศักยภาพในการสร้างรายได้ด้วยตนเอง หากแต่ค้นพบสิ่งที นอกเหนือจากหลักสูตรกำหนดที่ได้จากการถอดบทเรียน ได้แก่ ชุมชนมีการเพิ่มผู้รู้ทางภูมิ ปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสมุนไพร กลุ่มเป้าหมายมีความตระหนักถึงคุณค่าของสมุนไพรใกล้ตัว เกิดทักษะการเป็นนักกิจกรรมเสริมและนักจิตอาสา ตลอดจนกลายเป็นนักการตลาดที่ จำเป็นต้องกระจายสินค้า และที่สำคัญมากคือกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้ที่มีความตระหนักใน การตัดสินใจเพื่อส่วนรวม โดยการมีส่วนร่วมช่วยคิด ช่วยมอง โดยเฉพาะสถาบันหลักในชุมชน ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน ย่อมจะทำให้กิจกรรมของหลักสูตรสามารถขับเคลื่อนไปได้ และผู้วิจัย ขอเสนอแนะว่าการสร้างหลักสูตรจะต้องมีหน่วยงานหลักของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นแกน นำ ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน ดังนั้น การจัดกิจกรรมสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่ด้อยโอกาส จะต้องให้ความใส่ใจทุกรายละเอียดและทุก ขั้นตอน พยายามดึงศักยภาพในตัวผู้เรียนออกมาให้ได้ สร้างประสบการณ์ในการประสบความสำเร็จในการฝึกอบรม เป็นการส่งเสริมความมั่นใจและเน้นการมองเห็นคุณค่าในตนเอง ย่อมจะทำให้การฝึกอบรมบรรลุวัตถุประสงค์ต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ที่สนับสนุนงบประมาณ ตามโครงการพัฒนาระบบทดลองการพัฒนาทักษะแรงงานที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ และด้อยโอกาส ประจำปีงบประมาณ 2562 เลขที่ข้อตกลง 62-0390 รหัสโครงการ 62-071 - 00141

เอกสารอ้างอิง

- เจนจิรา เจนจิตรวาณิช. (2562). ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จในการประกอบอาชีพอิสระของคนพิการ. วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, 27(1), 111-136.
- เมธรัตน์ จันตะนี. (2557). ความต้องการพัฒนาอาชีพของผู้สูงอายุในตำบลสามบัณฑิต อำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเก่า, 1(1), 1-6.
- รังสฤษฎ์ กาวิตะ และนุชนาถ มั่งคั่ง. (2561). ความยั่งยืนของอาชีพเกษตรกร ในพื้นที่อำเภอกระทุ่มแบนจังหวัดสมุทรสาคร. วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี, 12(3), 517-531.
- วิจักขณา หุตานนท์ และสุวรรณา นาควิบูลย์วงศ์. (2560). โมเดลโครงสร้างการพัฒนาทักษะอาชีพผู้สูงอายุ. วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี, 11(3), 312-324.
- วิจารณ์ พาณิช. (2560). การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสยามกัมมาจล.
- วีรวัฒน์ เข้มแข็ง และคณะ. (2561). การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ของกลุ่มผู้สูงอายุเพื่อเสริมสร้างทุนทางปัญญา ในการจัดการศึกษาตลอดชีวิต. วารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์, 33(3), 30-70.
- สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศชาย อายุ 56 ปี. (24 มีนาคม 2563). การถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น. (ลำไย สีหามาตย์, ผู้สัมภาษณ์)
- สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศหญิง อายุ 48 ปี. (24 มีนาคม 2563). การถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น. (ลำไย สีหามาตย์, ผู้สัมภาษณ์)
- สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศหญิง อายุ 65 ปี. (28 พฤษภาคม 2563). การถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น. (ลำไย สีหามาตย์, ผู้สัมภาษณ์)
- สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เป็นเพศหญิง อายุ 68 ปี. (28 พฤษภาคม 2563). การถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น. (ลำไย สีหามาตย์, ผู้สัมภาษณ์)
- สัมภาษณ์นิสิตชายวิทยาลัยการศึกษาชั้นปีที่ 4. (21 เมษายน 2563). การถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น. (ลำไย สีหามาตย์, ผู้สัมภาษณ์)
- สัมภาษณ์นิสิตหญิงวิทยาลัยการศึกษาชั้นปีที่ 3. (20 พฤษภาคม 2563). การถอดบทเรียนจากการฝึกพัฒนาอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่น. (ลำไย สีหามาตย์, ผู้สัมภาษณ์)
- สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ. (2563). หลักในการปลูกป่า 3 อย่างประโยชน์ 4 อย่าง. เรียกใช้เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2563 จาก <https://www.bedo.or.th/bedo/home.php?mid=1>
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2560 – 2579. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พรินทวาทกราฟฟิค จำกัด.
- Cranton, P. (1992). Working with Adult Learners. Toronto, Ontario: Wall & Emerson.

- Kemmis, S. & McTaqgart, M. (1998). Participatory Action Research and the Study of Practice. London: Routledge.
- Mezirow, J. (1997). Transformative learning: Theory to Practice in Transformative learning in Action : Insights from Practice. New Direction for Adult and Continuing Education. San Francisco: Jossey.
- Mezirow, J. et al. (2000). Learning as Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress. San Francisco: Jossey.